

“ДЗЕНЬКИ-БРЕНЬКИ” ЯК ПАРОДІЯ НА ЗАМКНУТІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття в українському суспільстві відбувались потужні метаморфози, пов’язані з розвалом Радянського Союзу та утворенням незалежної української держави. Зміна ідеалів і стереотипів масової свідомості дала могутній імпульс для розвитку комічної прози, яка була яскравим і самобутнім явищем, що з’явилося на хвилі національно-демократичного підйому. Демонструючи широкий спектр стилєвих пошуків, вона зачепила найголовніші духовні проблеми українського суспільства того періоду, які не втратили актуальності й у наш час.

Знаковою книжкою 90-их років стала авторська антологія Володимира Даниленка “Опудало” (К., 1997), до якої ввійшли твори тринадцяти сучасних українських авторів, що репрезентували найхарактерніші зразки комічної прози того періоду, зокрема й один із найвідоміших сатиричних творів В.Даниленка, перлину його творчості “Дзеньки-бреньки”, згодом надрукований у книжці “Місто Тіровиван” (Львів, 2001).

Цей зразок яскравого літературного авангарду було написано в 1992 р. під час навчання письменника в аспірантурі Інституту літератури НАН України. Автор відніс “Дзеньки-бреньки” в редакції журналів “Сучасність” й “Основи”. Але твір був настільки нестандартним для тогочасного літпроцесу, що про нього багато говорили, цитували, але друкувати не наважувались. З його приводу редактор журналу “Основи” В.Ілля зауважив, що створена автором естетика постмодернізму – важлива для української літератури, але найближчі роки цей твір в Україні не надрукують, побоюючись заkostenілої національної філології і гніву спонсорів літературних видань. І вибачився, що теж не зможе його надрукувати. Невідомо, коли б український філологічний світ наважився надрукувати “Дзеньки-бреньки”, якби через п’ять років автор не видав їх сам.

Після появи твору в антології “Опудало” твір Даниленка високо оцінили С.Павличко, Н.Зборовська, І.Долженкова, І. Бондар-Терещенко та читацька аудиторія. Більш стримано, але позитивно відгукнувся про твір К.Москалець. Щоправда, були і протилежні оцінки, зокрема, Є.Сверстюк побачив у “Дзеньках-бреньках” відверте святотатство й замах на основи національної літератури, порівнявши їх зі скандальним опусом О.Бузини “Вурдалак Тарас Шевченко”.

Однак варто нагадати, що й “Енеїду” І.Котляревського свого часу спіткала нещадна критика, хоча це не завадило їй згодом стати першим твором нової української літератури.

Порівнюючи Котляревського як зачинателя нової української літератури, що звільнилася від оков мертвої літературної давньоукраїнської мови, якою не розмовляв народ, із Даниленком як одним із зачинателів українського постмодернізму, процитую довгий ексцентричний вірш Ромця Здорика, який апелює до тої частини літературної молоді, яка має дещо відмінні погляди на літпроцес, ніж автори часопису “Критика”:

здорові будьте
(точніше – щоб вас смажена качка копнула)
ірванці-іздрики-андруховичі
ті, хто з постмодерном мають
стільки ж спільного
як нужник із космосом
як проносні звуки із музикою бітлз
вам би гербарій збирати
не в садах поезії
вам би доживати віку
в гуртожитках для молі –
музеях...[...]
жодної
більш-менш пристойної фігури
з котрою би кортіло сусідити
на мистецькому постаменті [...]

ні, стривайте,
я стояв би на камені
поряд із даниленком
та й у підручниках з літератури
ми певно будемо сусідами
(якщо нас якісь падлюки
не розкидають по часу).
бо дзеньки з бреньками
могли би стати
окрасою постфуту.
а згадати через 100 років нікого
ні жадана, ні цибулька
ні скибу
їдного ромцю здорика
із його постфутуристами (3).

У поетичних рефлексіях Ромця Здорика простежується виразне протистояння двох найпомітніших регіональних літературних шкіл у вісімдесятників і наступних поколінь – івано-франківської (чи то пак “станіславівської”) і житомирської. Івано-франківський варіант, репрезентований Юрієм Андруховичем, Юрком Іздриком, Тарасом Прохаськом, Любком Дерешем, має своє галицьке лобі в часописі “Критика”, ідеологічно пов’язаного з Києво-Могилянською академією. Культивованим “Критикою” неомарксизм, що проріс у свідомості студентів Києво-Могилянської академії, канонізував івано-франківський варіант як близький до сучасної лівої європейської ідеології, а житомирський варіант постмодернізму через його виразно праву орієнтацію на національні традиції та необароко оголосив немодним і рустикальним. Водночас житомирський варіант естетичних пошуків має глибшу традицію постмодерних напрацювань, ніж івано-франківський (даруйте, “станіславівський”). Адже не потребує доказів інтертекстуальність основоположника житомирської прозової Валерія Шевчука, який працював в естетиці постмодернізму синхронно з Борхесом, Умберто Еко чи Мілорадом Павичем, як не потребують зайвих доказів інтертекстуальність і цікаві формалістичні експерименти адептів житомирського варіанта постмодернізму Юрка Гудзя, В’ячеслава Медведя, Євгена Пашковського й Володимира Даниленка. Не маючи такого потужного лобі, як галичани, житомиряни наштовхнулися на спротив грантоїдних неомарксистських філологічних центрів, що, за відсутності організованої підтримки альтернативних ідеологій, формують моду в сучасній українській філології.

В інтерв’ю журналу “Кур’єр Кривбасу” Володимир Даниленко зізнався, що “Дзеньки-бреньки” – “художній твір клубного типу, і розібратися в його алюзіях, контекстах та інтелектуальних пастках зможе лише відвідувач цього закритого клубу, яким є українська література” [2, 10].

Тож спробуємо дослідити архітектоніку цього твору клубного типу, в якому автор у письменницькому кафе “Еней” збирає всю українську літературу від Бояна й Нестора Літописця до Оксани Забужко й Сергія Жадана. Завдяки шаржуванню персонажів створюються карикатури, які оживають у творі. Сатирично-комічний ефект досягається за допомогою гіперболізації окремих негативних рис кожного письменника, причому автор опирається на дійсні факти й висвітлює ті деталі біографій митців слова, які до сьогодні не були відомі широкому загалові.

Даниленко дає змогу читачеві відпочити від традиційних ореолів святості “кобзарів”, “каменярів”, тому всі письменники постають перед нами як звичайні живі люди з усіма своїми вадами й дивацтвами. Вони переймаються лише тим, як добре випити, наїстися й задовольнити свої природні тілесні інстинкти. На підтвердження цього процитую лише кілька фрагментів: “Дурниці говорите”, – перебив Франко і нервово сипнув до рота жменю трихополу” [1, 162]; “Микола Куліш посоловіло витріщився на гранчака з сивухою і бачив там маленького бридкого чоловічка, якого охрестив Стаканчиком” [2, 167]; “Панас Мирний жував і сякався” [2, 176] тощо.

Отже, Даниленко руйнує традиційне уявлення про письменника-інтелігента. Його герої ведуть абсурдні балачки, сваряться, перебивають один одного, влаштовують бійки. Із небожителів, якими є українські письменники в уяві пересічного школяра, вони стають звичайними людьми з комплексами, ніби забуваючи за своє високе покликання чарувати читачів художнім словом.

Крім уже зазначених прийомів творення комічного, В.Даниленко, пародіюючи манеру Котляревського, звертається до ампліфікації – синонімічного нагромодження: “Там стояли барила меду, слив’янки, вишнівки, тернівки, дулівки, варенухи, мокрухи, тертухи, пляшки “Древньокиївської”, “Української з перцем”, “Гайдамацької”, “Гетьмана”, “Оковитої”, “Спотикача”, “Княжого келиха”, “Кришталевої”, борщ український, борщ київський, борщ чернігівський, борщ полтавський, борщ галицький, борщ волинський...” [1, 162]. Для підсилення комічності Даниленко додає до цього довгого списку “Советское шампанское” і торт “Негр у піні” [1, 163]. Ефект комічного контрасту створюється від

поєднання в одному контексті, зокрема, таких несумісних понять, як Нестор Літописець і телебачення: “На холеру мні сей пришелепкуватий ігумен? – думав Нестор. – Дувся би’м над “Повістю врем’яних літ” смиренно і зіло усердно, а то не... хцу благовонія, благословія, благопочитанія. Телевіденіє, дєвочки на Хрещатику і опше...” [1, 158].

З комічним навантаженням та претензією на історичну достовірність витримано й мовлення героїв Даниленкового твору. Навіть лаючись, Нестор говорить старослов’янською мовою, а Касіян Сакович – давньоукраїнською, хоча їхній високий стиль вже зазнав руйнівної русифікації.

За своїм змістом “Дзеньки-бреньки” – ніби комічна енциклопедія історії української літератури. Цікавий цей твір і своєю поетикою: по-перше, уже самі назви розділів схожі на закодоване послання, як у Святому письмі, де нумерація ведеться старослов’янськими цифрами, що передавались кириличними літерами; по-друге, починає автор із розповіді про найдавніших письменників, а в кожному наступному розділі вже розповідає про інші покоління, створюючи ефект “відкритості” фіналу, коли з’являється спокуса дописати твір біографіями нових авторів.

Із кожним новим розділом автор дедалі більше розігріває атмосферу в “Енеї”, аж доки не сягає хаотичного апофеозу – армія героїв іде війною на своїх творців-письменників: “І тоді звідусіль стали лізти тюлені й білі ведмеді, озброєні вилами й косами селяни, п’яні гайдамаки, почет турків за Роксоланою; лаялися Кайдаші, ревіли воли, манірно хихотіла Проня Прокопівна, а з “Повісті врем’яних літ” виходили дикі древліани, поляни, дуліби, лютували шаблі, і коні бігали без вершників [...] В “Енеї” ожили тиснява й лемент, хрускотів під ногами битий посуд, скреготало і вило, вищало і лаялося. І ще треті півні не співали, як впала залізна тиша...” [1, 202]. Відтак маємо несподіваний поворот сюжету. Як виявилось, увесь цей жах – усього лише літературний сон літературного персонажа Степана Радченка з роману Валер’яна Підмогильного “Місто”, за допомогою якого автор містифікує твір і ніби ставить укінці злочасні три крапки...

Оскільки це все-таки сатира, то й завершення в Даниленка має відповідний характер. У “Суплиці до чительника” автор звертається до учнів, висловлюючи щире співчуття з того приводу, що їх змушують читати українську літературу. А далі робить зухвалі висновки щодо української культури й ментальності: “А ще кажуть, що ми не створили свого Святого Письма. Неправда. У нас є своя настільна книга, і кожна українська жінка знає її назубок. Це – наше найбільше духовне надбання, національний катехизм, який щиро сповідує кожен щирий і нещирий українець. Українська кухня! Скільки в ній поетичного чару і вічних філософських та морально-етичних вартостей!” [1, 202].

Цим фіналом вигаданого жанру тошо, як назвав свій твір автор “Дзеньок-бреньок”, нарешті ставиться крапка в безжальній сатирі на провінціалізм та ізольованість від світового процесу української літератури й філологічної думки, ніби сподіваючись, що далі буде.

Перегортаємо останню сторінку цього контрверсійного твору. Напрошується риторичне питання: в якій ще літературі світу існує літературний твір, що пародіює свою національну літературу? Тому “Дзеньки-бреньки” здаються прологом до ще безжаліснішої сатири на основи національної ментальності, яким став роман В.Даниленка “Газелі бідного Ремзі”. Але це вже тема окремої розмови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко В. Місто Тіровиван. – Львів, 2001. – 266 с.
2. Література після падіння залізної стіни: Розмова Мартина Пастушак з Володимиром Даниленком // *Кур’єр* Кривбасу. – 2006. – № 200.
3. *Оцет*: Видання Мистецької Гільдії Прижиттєвих Геніїв “Неабицо”// www.ravlyk.iatp.org.ua

м. Житомир

